

УДК 94(477.83-25) "17/1855": 322

**АВСТРІЙСЬКА СЕКУЛЯРИЗАЦІЙНА РЕФОРМА У ЛЬВОВІ:
МІФИ І РЕАЛІЇ**

Модест ЧОРНИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра історії середніх віків та візантиністики

Австрійська секуляризаційна реформа у Львові та Королівстві Галичини і Володимирії сприяла організації лояльного до державної влади освіченого кліру, матеріальної та фінансової рівноправності духовенства, а також формуванню толерантності та міжконфесійного миру в коронній провінції. Австрійська монархія встановила і послідовно дотримувалася політики рівноправності представників усіх релігійних громад міста і коронного краю загалом.

Ключові слова: духовенство, монахи, секуляризація, реформи, чиновники.

Для загалу, знайомого з основними етапами історії Львова, коли йдеться про австрійські секуляризаційні реформи у місті та Галичині другої половини XVIII ст., широковідомою із краєзнавчої літератури і розповідей екскурсоводів є інформація про закриття тих чи інших церков і монастирів, використання чи перебудову окремих монастирських приміщень для світських потреб. Для представників поколінь, які пам'ятають період державного радянського атеїзму до 1988 р., цілком природньою є і подальша думка про переслідування представників духовенства та віруючих, масові конфіскації церковних цінностей і брутальні нищення святинь. Однак, за повної відсутності фахових досліджень¹ українських істориків і слабоконтрольовану діяльність екскурсоводів², ці стереотипи потребують цілковитого подолання. Чим же насправді була і як реалізовувалась на практиці церковна реформа цісаря Йосифа II, котрий "щодня створював по два нових закони" і за свою прискіпливу увагу до церковних справ отримав від прусського короля Фрідріха II іронічний титул "архидиякона імперії"?

У всіх австрійських володіннях Священної Римської імперії другої половини XVIII ст., і в Галичині та Буковині зокрема, секуляризаційна реформа була важливим елементом політики освіченого абсолютизму. Однією з основних складових цієї політики було формування Церкви, цілком підпорядкованої інтересам світської держави (Staatskirchentum). Австрійські монархи мали на меті скасувати привілейоване становище духовенства і чернецтва, без репресивних конфіскацій юридично уніфікувати матеріальне і фінансове становище кліру, реформувати духовну освіту, щоб створити кадри віротерпимого та конфесійно толерантного духовенства нешляхетського походження, лояльного до державних інтересів. Саме ці потреби, а не збагачення державної скарбниці чи конфіскація земель на користь держави були визначальними під час проведення секуляризації церковних і монастирських маєтностей у всіх провінціях

імперії Габсбургів. Питання реформування церковної освіти усіх християнських конфесій у Львові і Галичині другої половини XVIII ст. є надто широким і потребує окремого дослідження. Тому у статті розглядатимуться церковно-політичні, соціально-політичні та соціально-економічні аспекти австрійської секуляризаційної реформи.

Ідеологами секуляризаційних реформ, окрім Йосифа II, від 1765 р. були імперський канцлер Антон Венцель Кауніц (1753–1792), гофрат Франц Йозеф Гайнке (1726–1803) і бенедиктинський абат із Праги Франц Стефан Раутенштраух (1734–1785). Започатковано ці реформи ще за правління Марії-Терезії, коли її син Йосиф II був у статусі співправителя матері. Окрім періоду одноосібного правління Йосифа II (1780–1790), продовжилися вони і в період правління рідного брата Йосифа II – Леопольда II (1790–1792) та племінника Франца II (від 1804 р. – Франца I) (1792–1835). Секуляризація XVIII– першої половини XIX ст. стосувалася усіх християнських конфесій, які мали монастирську власність – римо-католицької, уніатської, вірменської-католицької. Як і інші йосифінські реформи, секуляризаційна відбувалася в умовах цілковитого контролю з боку представників німецькомовної бюрократії, котрі прибули до Королівства Галичини і Володимирії з різних земель держави Габсбургів. Хоча секуляризація у Львові і Галичині здійснювалася за загальноімперськими законами і нормативними актами, все ж у її реалізації можливо простежити цікаві місцеві особливості, відмінні від решти провінцій монархії.

У Львові і Галичині, у період перебування в складі Речі Посполитої, прибутки Львівської римо-католицької архидієцезії не були великими. У порівнянні із Краківською дієцезією, яка щорічно отримувала 56 тис. дукатів, Львівська архидієцезія отримувала лише близько 4 тис.³ Матеріальне і фінансове забезпечення львівських міських храмів і монастирів різних конфесій було неоднакове. Маєтності львівського монастиря бригідок, (3 села Нінковицького ключа в Самбірському повіті) оцінювався сумою 82100 флоринів, а всі маєтки ордену Василіянок у Галичині оцінювалися лише у 12000 флоринів⁴. Якщо у власності львівського римо-католицького капітулу станом на 1772 р. було 9 сіл і 50 ланів землі⁵, то львівські вірменські каноніки жили лише на кошти, отримані від роботи млина, власниками якого були від початку 80-х рр. XVII ст. архієпископи цієї громади⁶. Матеріальна і фінансова нерівність провокувала конфлікти і конкуренцію в середовищі духовенства навіть і в межах однієї конфесії. У Львові і приміських землях типовим явищем для XVII–XVIII ст. були бійки між ченцями або найнятими селянами монастирських маєтностей римо-католицьких монастирів⁷. Конфлікти серед католицького кліру викликало не лише матеріальне становище і прибутки окремих монастирів, але й питання про існування університету у Львові⁸. У 1772 р. у своєму звіті до Відня про Галичину, перший австрійський губернатор граф Антоній Перген серед іншого писав, що: "Між латинським і руським духовенством існує велика заздрість"⁹. Згадав губернатор і те, що "через участь капітульних каноніків у діяльності трибуналів...

латинське духовенство бере участь у політичних інтригах”, а окрім Львівського римо-католицького архієпископа, уніятський єпископ і вірменський архієпископ не мають жодних постійних прибутків і погано матеріально забезпечені¹⁰.

Повільно, але незворотно за ініціативи австрійської влади відбувався процес юридичного урівноправлення кліру християнських конфесій. Зокрема, у 1774 р. Уніятська Церква отримала від австрійської влади нову офіційну назву – Греко-Католицька, яка використовується дотепер. Уже саме офіційне іменування Греко-Католицької Церкви символізувало собою рівноправність для державної влади існуючих католицьких обрядів. Оскільки греко-католицький клір не мав у порівнянні із римо-католицьким фахових навчальних закладів, у 1774 р. у Відні було відкрито – Колегіум Святої Варвари (“Барбареум”). У 1784 р. віденський колегіум було закрито, а більшість його студентів переведено до Львівської Генеральної семінарії із подальшим зарахуванням на навчання до Львівського університету. Цісарським патентом у 1777 р. усім землевласникам Галичини заборонялося призначення відробіткової панщини для греко-католицьких священників і дяків¹¹. У 1783 р. за римо-католицьким зразком при львівському греко-католицькому архієпископі було організовано *крилос*. За своїм юридичним статусом крилошани були рівноправними із каноніками римо-католицького кафедрального капітулу. Остаточо католицький клір обох обрядів та віруючих було зрівняно у правах едиктом Леопольда II від 8 липня 1790 р.¹² Надання (офіційно – відновлення) 25 вересня 1808 р. Галицької митрополії, стало вагомим підсумком попереднього церковно-політичної боротьби ієрархів Греко-Католицької церкви за рівні права і належні привілеї серед інших представників католицького кліру. Те, що ця подія відбулося після попереднього відхилення спільного проекту римо-католицького єпископату Галичини про підпорядкування греко-католицького духовенства Львівському римо-католицькому архієпископу, за цілковитої підтримки тодішнього імператора Франца I і підтверджена папською буллою “In unversalis Ecclesial Regimene” (“В управлінні Вселенської Церкви”) є додатковим підтвердженням незмінності політичного курсу австрійських монархів.

Щодо процесу секуляризації, то він відбувався у три етапи. Першим етапом активної секуляризації у Львові і Галичині загальною стало скасування ордену Єзуїтів у жовтні 1773 р. Здійснювалося воно рішуче, не зважаючи на протести львівського архієпископа Вацлава Ієроніма Сераковського. Цей прелат особисто звертався через нунціатуру у Відні до папи, намагаючись домогтися від папи Пія VI рішення про незаконність скасування Ордену і потребу збереження в місті теологічних студій¹³. Після попереднього демонстративного зволікання із принесенням присяги на вірність Марії-Терезії¹⁴, це був другий і останній вияв непокори львівського архієпископа стосовно рішень австрійської влади. Хоча, у контексті тодішньої загальноєвропейської політики цілковитого усунення Ордену єзуїтів із політичного і церковного життя, усі зусилля львівського архієпископа виявилися марними, зберегти у Львові теологічні студії вдалося¹⁵. Маєтності

львівських єзуїтів було оцінено на суму 1.363.487 флоринів¹⁶. Конфісковані майно і кошти цього Ордену на теренах Львівської римо-католицької архидієцезії було передано новоствореному Науковому фонду. Коштами цього фонду від 1784 р. фінансувалася діяльність Львівського університету. Сімом львівським єзуїтам було надано право стати парафіяльними священиками, з умовою їхньої душпастирської роботи німецькою мовою¹⁷.

Згідно зі спеціальним урядовим переписом, станом на 1774 р. в Галичині загалом було 214 монастирів християнських конфесій (183 чоловічих і 31 жіночий), де жило 3212 ченців обох статей¹⁸. Зокрема, у Львові перед початком секуляризаційної реформи було 30 римо-католицьких (21 чоловічий і 9 жіночих) де жило 464 ченці і 224 монахині; 4 уніятських (від 1773 греко-католицьких) – 3 чоловічих і 6 жіночих; вірмено-католицької – 15 церков (в межах Львова 4) і 2 монастирі також в межах міста¹⁹.

Наступним етапом секуляризації від 1774 р. стала ліквідація фінансової незалежності монастирів усіх орденів на теренах Королівства Галичини і Володимирії, а також обмеження традиційного привілейованого статусу ченців і парафіяльного кліру. Усім клірикам, незалежно від конфесійної приналежності, заборонялося брати участь у нотаріальному поділі майна світських осіб²⁰. Відтак 4 червня 1774 р. усі монастирі Галичини адміністративно вилучалися із відповідних польських орденських провінцій²¹. Від 17 грудня того ж року усі бажаючі ченці могли виїхати до Речі Посполитої, натомість ченці галицького походження мали право повернутися на постійне проживання до Галичини²².

У 1775 р. усі монастирські земельні маєтності на теренах Галичини вперше за усі попередні століття були оподатковані постійним податком (cathedraticum), а кожен представник духовенства був оподаткований на щорічну суму 12 флоринів²³. Від 9 грудня 1780 р. найбільша сума чи будь-який інший дарунок, яку міг отримати в дар той чи інший монастир, не могла перевищувати вартості 1500 фл. Одночасно розпочалося реформування парафіяльної структури усіх міських і сільських населених пунктів імперії. З липня 1777 р. Галицьке губернське управління, представники єпископату незалежно від конфесійної приналежності створювали плани врегулювання парафіяльної мережі та адміністрування діючих храмів, визначалася точна чисельність парафіян. Сільська парафія не мала бути меншою за 900 осіб, міська – не менше 1000 парафіян. Мешканці кожного циркулу (округу) мали мати парафіяльний храм у межах тривалості однієї години шляху до нього²⁴. Цілком реалізувати цей проєкт в межах Галичини і Буковини вдалося до лютого 1782 р. В подальшому, саме на основі цього плану формувалася мережа парафіяльних храмів Львова та інших міст і сіл коронного краю.

Після приходу до одноосібної влади в 1780 р. Йосифа II можемо простежити третій етап секуляризаційних реформ, який пов'язаний із закриттям монастирів. Як і раніше, реформи проводилися в умовах послідовної політики толерантності та рівноправності стосовно усіх християнських і нехристиянських конфесій. Цісар

вважав, що монастирі, ченці яких не займаються освітою місцевого населення, охороною здоров'я і суспільною благодійністю, мають бути негайно закриті²⁵. Ще від 12 лютого 1773 р. діяла заборона оприлюднювати буллу "In Coena Domini" ("У трапезі Божій")²⁶. Пізніше, від 26 березня 1781 р., у всіх коронних землях було заборонено оприлюднювати будь-які документи Папи римського без попереднього схвалення їх державною владою²⁷. Тодішній Папа Пій VI (1775–1799) і його наступники були обмежені цісарським законодавством до середини XIX ст. у своєму праві контролювати церковну і монастирську діяльність усіх провінцій імперії. Та й сам папа був нерішучий і безвольний стосовно відстоювання церковних інтересів. У період найбільшої активності секуляризаційних процесів у імперських землях, понтифік обмежився лише дипломатичними розмовами про закриття храмів і монастирів під час особистої зустрічі з Йосифом II у Відні 25–27 квітня 1782 р.²⁸. Своєю чергою, імператор під час візиту домігся офіційно визнати своє власне "особисте благочестя"²⁹. Таке визнання унеможливило надалі легальну опозицію стосовно реформи з боку духовенства усіх імперських провінцій. На всій території монархії Габсбургів про своє неприйняття церковної політики імператора оголосив лише примас Австрії – Віденський архієпископ Антон Христофор Мірацці (1761–1803)³⁰. У 1789–1790 рр. під час збройного повстання на території Австрійських Нідерландів (тепер – Королівство Бельгія) місцеві клірики, підтримувані мехеленським архієпископом Йоганном Францом Франкенбергом, протестуючи проти секуляризації, також приєднувалися до повсталих³¹. На місцевому рівні у інших провінціях імперії єпископат цілком підтримував дії уряду, беручи активну участь у роботі державних комісій із реформування мереж парафіяльних храмів і ліквідації монастирів. Не стали винятком у цій ситуації і львівські архієпископи усіх трьох християнських конфесій – римо-католицької Фердинанд Онуфрій Кіцький (1780–1797), Кастан Ігнацій Кіцький (1797–1812) Анджей Алоїзій Анквіч (1814–1833); греко-католицької – Петро Білянський (1774–1798) і вірменської-католицької – Якуб Стефан Августинівич (1751–1783) і Якуб Валеріан Туманович (1770–1798) та їхні наступники.

Відтак 13 жовтня 1781 р. окремим патентом цісар оголосив свободу віросповідання і рівноправність перед законом для усіх християнських конфесій своєї держави³². 30 жовтня того ж року імператор Йосиф II оголосив "Настановчі правила для католицького духовенства" ("Direktivregeln für den katholischen Seelsorgen"). Цим документом оголошувалося про негайну ліквідацію усіх монастирів Орденів августинців, кларисок, францісканок, кармеліток і капуцинок і решти монастирів, які мали нечислений особовий склад або не займалися освітою мирян чи благодійністю³³. Ще одним критерієм закриття того чи іншого монастиря була наявність у ньому менше ніж 10-ти осіб чернечого складу.

27 лютого 1782 р. цісарським указом у Львові було створено Галицький Релігійний фонд, фінансовий резерв якого становив 40 млн. фл. готівкою, а також 18 млн. гульденів, вкладених у облигації і нерухомість³⁴. Від 1788 р. усі монастирі

Королівства Галичини і Володимирії сплачували на користь Релігійного фонду окремих податок, який становив 7 S!% від 100. У 1801 р. податок було збільшено до 10%. 4 вересня 1782 р. було створено Духовну придворну комісію (Geistliche Hofkommission) із широкими повноваженнями і відділеннями у всіх провінційних містах імперії, яку очолив барон Франц Крезель фон Голленберг. До цієї комісії адміністрації кожного монастиря потрібно було надсилати усі щорічні бухгалтерські звіти та інвентарні рахунки. Такі ж звіти потрібно було надсилати до Віденської Головної Рахункової палати (Ober-Rechnungs-Kammer) і Державної придворної бухгалтерії (Stiftungs-Staats und Hofbuchhalterei).

Закриття монастирів у Львові розпочалося з 6 вересня 1782 р. Для проведення секуляризації у місті та краї було створено спеціальну губернiальну комісію, до якої окрім губернатора та уповноважених комісарів входив також архієпископ Фердинанд Онуфрій Кіцький.

Саме d 1782–1783 рр. на теренах Львова було скасовано найбільшу кількість монастирів, а також костелів та церков – 28. Тоді було скасовано жіночі монастирі: домініканок св. Катерини Сієнської, св. Апостола Петра (бригідок), св. Агнесси (кармеліток взутих), Непорочного зачаття Діви Марії (кларисок); чоловічі монастирі: св. Марії Магдалини домініканців, св. Урсули домініканців-обсервантів, св. Казимира (реформатів), св. Леонарда і св. Мартина (кармелітів взутих), св. Лаврентія (боніфратрів), св. Михаїла (кармелітів босих), св. Анни (августинців), місіонерів, св. Казимира (реформатів), тринітаріїв (Святої Трійці і св. Миколая), Непорочного Зачаття Діви Марії (капуцинів), св. Хреста (театинів), св. Петра і Павла (паулінів)³⁵. Монастирські приміщення частини скасованих львівських монастирів відразу почали використовувати для потреб державних установ. Наприклад, у приміщеннях колишнього монастиря кларисок було розташовано митницю, у монастирі св. Марії Магдалини – жіночу в'язницю (проіснувала до 1922); у монастирів бригідок і кармелітів взутих – в'язниці (перша діє досі, друга – проіснувала до 1889 р.)³⁶.

Окрім монастирів одночасно скасовувалися і парафіяльні церкви та костели, які згідно з існуючим планом створення нової мережі парафій, визначалися як зайві і мали нечисленну паству. Зокрема у межах Львова та його передмість було скасовано парафіяльні костели – св. Марка, св. Станіслава, св. Войцеха, Воздвиження Святого Хреста, Віднайдення Святого Хреста, костел шпиталю Святого Духа, св. Катерини Александрійської у Низькому Замку; церкви – св. Теодора Тіронського, Благовіщення Богородиці, Введення в Храм Богородиці, Богоявленську, Воскресіння Христового, Різдва Богородиці, Воздвиження Чесного Хреста. Передовсім ліквідовувалися дерев'яні церкви, розташовані на території львівських передмість і міських сіл. Слід зазначити, що ліквідація дерев'яних приміських церков жодним чином не сприймалася тогочасними мешканцями як трагедія чи святотатство влади. Громада, зазвичай, отримувала у користування замість невеликих дерев'яних храмів кам'яні споруди колишніх костелів. У межах міста відбувся перерозподіл чинних і організація нових

парафіяльних храмів. Для парафіяльних потреб греко-католицької громади Личакова було передано костел св. Петра і Павла паулінів (тепер – церква св. Петра і Павла, УАПЦ). До наших днів у межах львівських околиць зберігся від ліквідації лише один дерев'яний храм – церква Пресвятої Трійці на території Сихова. Невідомо чому саме ця церква unikла демонування у час, коли решту подібних на неї передміських і ближніх сільських церков було розібрано. Монастирські храми, скасованих обителів віддавалися для парафіяльних потреб. Зокрема, колишній францисканський костел св. Антонія Падуанського було перетворено на парафіяльний костел личаківської римо-католицької громади³⁷.

Не менш активно змінювалася владою парафіяльна мережа на Краківському передмісті. Там на парафіяльний було перетворено костел св. Мартина монастиря кармелітів взутих. Парафіяльним від 1785 р. став костел Марії Сніжної, а згодом – костел св. Миколая. Віддавалися монастирські костели скасованих орденських монастирів і іншим християнським конфесіям, зокрема протестантам. У 1786 р. після скасування монастиря домініканців-обсервантів у Львові їхній монастирський костел було віддано місцевій лютеранській громаді, яка налічувала 3706 осіб³⁸.

Попри загальну політику релігійної толерантності, місцева влада, не зустрічаючи спротиву, вдавалася до посилення цензури. 30 грудня 1783 р. цензура було конфіскувала наклад, а невдовзі припинено випуск єдиної на той час львівської тижневої газети “Gazette de Léopol”. Причинами цього було “... подання фальшивих і неправдивих звісток про скасування монастирів і долю ченців у Богемії та перетворення монастирських споруд на казарми”³⁹.

Польські історики XIX – початку XX ст. Броніслав Лозинський⁴⁰ і Вацлав Токарж⁴¹ у своїх дослідженнях зазначали, що австрійська влада під час секуляризації була прихильнішою до “русинів-уніятів”. Однак, відсутність міжконфесійних конфліктів на релігійному ґрунті між римо- і греко-католиками та представниками інших віросповідань за увесь період 1772–1918 рр. свідчить, що влада проводила справедливу церковну політику, яка не викликала у сучасників почуття надання переваги іншій конфесії.

З об'єктивних причин найбільше храмів і монастирів від австрійської секуляризації у Львові та Галичині втратила Вірменська Католицька Церква. Вірменська громада Львова була нечисленною. До того ж за вірмени активно полонізувалися, а церковний обряд до середини XVIII ст. цілком латинізувався. Саме тому вірменські парафіяльні храми не мали кількості парафіян, достатньої для їх функціонування. Вірменська Церква св. Хреста була перетворена на в'язницю львівського гарнізону⁴². Інша вірменська церква – св. Анни на Краківському передмісті була ліквідована і розібрана, скасовано монастир і колегію Ордену театинів, у спорудах яких було розташовано артилерійські казарми⁴³. Вцілів від скасування лише монастир Всіх Святих вірменських бенедиктинок. Він зберіг свої маєтності за рахунок того, що при монастирі було вчасно відкрито господарську школу для дівчат, яку відвідав із візитом Йосиф П.

Внаслідок австрійської секуляризації загальна кількість парафій Вірменської Католицької Церкви на теренах Галичини зменшилась з 18-ти до 8-ми. Оскільки держава брала під свій контроль усі церковні фінанси, було ліквідовано вірменські церковні банки, зокрема "Mons Pius"⁴⁴. Натомість було створено єдиний "Вірменський Побожний Банк". Окрім секуляризації церковного майна і земель, австрійська влада спричинилася до важливих змін у керівництві Вірменської Католицької Церкви. Вірменських архиєпископів від 1798 р. не обирали, а їх призначав імператор за поданням галицького губернатора із трьох кандидатур без участі мирян⁴⁵.

Держава оголошувалася верховним власником і розпорядником усіх церковних земель і фінансів, а усі без винятку церковні структури – лише їх користувачами. При цьому, селяни, які жили на монастирських землях, зберігали свій статус підданих і продовжували відробляти панщину або сплачувати чинш. Відтак 5 жовтня 1782 р. усім клірикам заборонялося продавати, віддавати під заставу чи у кредит церковні гроші чи власність приватним особам. Ті, хто доносив про таке правопорушення, отримували 4 % від конфіскованої суми, а той хто позичав таємно і був викритий – втрачав право повернути позичені кошти⁴⁶. Лише з дозволу губернатора можна було робити позики терміном на один квартал поточного року⁴⁷. Загальноімперським привілеєм від 3 лютого 1783 р. надавалося відтермінування виплат усім шляхтичам, міщанам і селянам, які мали борги перед монастирями⁴⁸. 19 вересня 1786 р. усі церковні структури були оголошені некредитоспроможними⁴⁹. Тому, згідно з цісарським розпорядженням, усі монастирські господарства, як і світські поміщицькі, ставилися під нагляд окремих чиновників – *мандаторів*⁵⁰. До монастирських господарств їх призначав особисто архиєпископ і затверджував губернський уряд. Мандатори жили в монастирях і утримувалися їхнім коштом. Запровадження мандаторів передовсім мало на меті обмежити права суду землевласників над залежними селянами.

Під час секуляризації в імперії загалом, і Львові та Галичині зокрема, стосовно ченців скасованих монастирів не проводилося жодних репресій чи приниження людської гідності. 9 листопада 1781 р. усім ченцям повернуто їхні майнові права, яких вони раніше позбавлялися, вступаючи до чернечого ордену⁵¹. Згідно з протоколом, уповноважений архиєпископом комісар разом із комісією із трьох світських і трьох духовних осіб входили до монастирського приміщення. Для кожного монастиря, визначеного для скасування, формували окрему комісію. Комісар зачитував декрет про скасування монастиря, оголошував арешт та інвентаризацію його маєтностей і майна. Послушники (новіціяти) мали покинути монастир протягом чотирьох тижнів і отримували одноразову субсидію 150 флоринів⁵². Ченці і черниці скасованого монастиря могли жити у своїх келіях до п'яти місяців, отримуючи щоденну субсидію на харчування на суму 30 крейцерів, але без права носити орденський чернечий одяг. Усі вони мали право вільно розпоряджатися своїм особистим майном. Після відходу з монастиря

його колишні мешканці отримували пенсію на річну суму 150 флоринів⁵³. Ті, хто йшли вчителювати, отримували найбільшу одноразову субсидію – 300 флоринів⁵⁴. У ченців скасованих монастирів було право за бажанням вільного виїзду закордон. Циркуляр від 12 березня 1782 р. надавав костели скасованих монастирів для парафіяльних потреб і лише за умови їх непотрібності, передбачав демонтування храмових споруд або їхню перебудову для інших потреб⁵⁵.

Відтак 24 вересня 1785 р. було встановлено мінімальний розмір платні священнослужителів: настоятеля храму (пробоща) – 400 флоринів, капелана – 300 фл. і вікарія – 200 фл⁵⁶. Декретом від 15 квітня 1789 р. річна сума утримання для кожного ченця становила 200 фл. У випадку, коли грошей на виплату не вистачало, їх мав компенсувати із своїх резервів Релігійний фонд⁵⁷.

У кожному скасованому або чинному монастирі складалася детальна інвентаризація і проводилася ревізія усіх фінансових документів монастирських маєтностей⁵⁸. Усі рахунки мали перевіряти паралельно різні державні інстанції, розташовані у Відні та Львові. Такими інстанціями були: Духовна придворна комісія (Geistliche Hofkommission), Дирекція державних маєтностей (Domänendirektion), Будівельна дирекція (Baudirektion), Фінансова колегія (Finanzkollegium), Галицько-буковинський департамент Об'єднаної чесько-австрійської придворної канцелярії (Vereinigte böhmisch-österreichische Hofkanzlei)⁵⁹. Таке ведення справочинства створювало величезну кількість документів, більшість яких неопрацьована навіть досі. Тому, скориставшись бюрократичною тяганиною, 42 монастирі у Галичині змогли уникнути ліквідації. Усі інвентарні рахунки львівських монастирів та інших монастирів Галичини другої половини XVIII – першої половини XIX ст., згоріли під час пожежі львівської ратуші у листопаді 1848. Збереглися лише дублікати цих документів в архівних фондах Цісарсько-королівського Міністерства освіти і вирозизнань у Відні.

Іноді питання про скасування або збереження того чи іншого монастиря вирішували вольовим рішенням цісаря, очільників місцевої світської влади або архієпископа. Архієпископ Фердинанд Кіцький отримав добру нагоду звести рахунки з тими чернечими орденами, із адміністраціями яких раніше були конфлікти. Наслідками такої політики прелата стало те, що саме монастирі, які активно займалися освітньою діяльністю і благодійністю було закрито, а залишено ті, які такої роботи не проводили. Так, після особистого візиту Йосифа II до львівського бернардинського монастиря св. Андрія і приємного для цісаря обіднього прийому, особистої приязні губернатора із керівництвом Ордену, цей монастир уникнув скасування⁶⁰. Натомість попри активну освітню діяльність, скасовано львівський монастир ордену Піярів. Усю освітню роботу ченців цього Ордену спеціальна наукова комісія з Відня визнала "мало корисною для потреб шляхетної молоді"⁶¹. Згідно зі звітом від 25 грудня 1782 р., у наступному році Придворна духовна комісія скасувала монастир ордену Тринітаріїв як "нелояльних до уряду"⁶². Уся попередня робота ченців цього Ордену стосовно викупу бранців із турецького полону до уваги не бралася. Один із найбагатших

монастирів Львова – домініканський монастир Божого Тіла лише в 1816 р. зайнявся освітньою діяльністю, відкривши у місті чоловічу гімназію (тепер Львівська середня школа № 8).

Окремі церковні інституції, скориставшись перерозподілом колишніх церковних споруд і майна в межах Львова, намагалися використати цей процес. Так, зокрема, дбав про матеріальні інтереси під час секуляризації львівський римокатолицький капітул. Після передання у власність міста львівського церковного шпиталю Святого Духа (на той час уже в аварійному стані) в 1780–1781 рр., катедральні каноніки марно судилися із львівським магістратом, щоб відсудити будівлю на користь капітулу⁶³.

Окремо для кожного чинного монастиря, який оминула ліквідація, було встановлено точну кількість чернечого складу (*numerus fixus*), порушувати яку категорично заборонялося. Стати ченцем (черницею) можна було лише тим особам, які отримали середню освіту і досягли віку 24-х років⁶⁴.

Окрім встановлення контролю за фінансовим і матеріальним життям різноманітних церковних інституцій, австрійська влада проводила цілком волюнтаристську політику стосовно церковного адміністративного устрою. Без жодного узгодження із папською курією⁶⁵, до території Львівської римокатолицької архидієцезії в липні 1786 р. адміністративно приєднано територію Буковини, де католики мали лише дві парафії (Серет і Садагору) і становили меншість у порівнянні із православними⁶⁶. Остаточне церковне адміністративне розмежування для усіх конфесій Королівства Галичини і Володимирії здійснено у 1815 р. майже одночасно із новою легітимізацією тогочасних європейських кордонів на Віденському конгресі⁶⁷.

Імператор Йосиф II, постійно створюючи нові закони для усіх сфер державного життя, майже не контролював їх виконання, прагнув пришвидшити проведення ініційованих ним реформ. Метою правителя було пошвидше вивільнити державних службовців, залучених до процесів секуляризації, для реалізації інших своїх новведень, які іноді суперечили тим, які були оголошені раніше. Загалом, проведення секуляризації у місті та краї покладалося на місцевих губернiальних чиновників і єпископат. Враховучи можливості тогочасної поштової служби, до Львова цісарські розпорядження доходили за тиждень (приватна кореспонденція – за 10 днів). Тому через поспіх із закриттям монастирів, місцеві чиновники неефективно розпоряджалися секуляризованим майном, землями та іншими цінностями. Конфісковані церковні коштовності, монастирські землі і сільськогосподарський реманент розпродувалися за безцінь. Частина коштовностей із костелів та церков (переважно книги) безкоштовно передавалася у бідніші сільські храми, іншу – оцінювали ювеліри, клали їх на депозит і згодом дешево розпродували з торгів. Наприклад, вівтарні коштовності обох костелів львівських тринітаріїв (Св. Трійці і Св. Миколая) розпродувалися за цінами, які не перевищували 30-ти флоринів⁶⁸. Такі ж ціни були встановлені і для розпродажу коштовностей інших скасованих монастирів і парафіяльних

храмів. Аукціонний розпродаж церковних цінностей через безгрошів'я покупців та побожність віруючих, які свідомо не хотіли купувати церковні коштовності, тривав дуже повільно у всіх землях монархії Габсбургів⁶⁹. Отже, скористалися із цих розпродажів переважно лише скупники-євреї (тандетники).

На місцевому рівні у справи розпродажу і перерозподілу земель та власності львівських монастирів цісар не втручався. Єдиний випадок особистого втручання імператора у процес перерозподілу конфіскованої монастирської власності стався під час ліквідації львівського монастиря бригідок. Тоді львівський міський рахунковий радник Франц Мюльбауер лише за 375 фл. купив приміську юридику скасованого монастиря⁷⁰. Йосиф II розпорядився ще раз оцінити цю колишню монастирську власність і не продавати її більше саме Ф. Мюльбауеру⁷¹.

Хоч уряд офіційно оголосив колонізацію земель Галичини німецькими переселенцями, використання секуляризованих монастирських земель було нерациональним. Виявилося, що монастирі скасовувалися повільніше, аніж звільнялися землі для нових поселенців. Згідно з імператорським рескриптом, у 1783 р. до Галичини переселилося 1158 німецьких родини із прирейнських земель імперії⁷². До травня 1783 р. із конфіскованих монастирських угідь було виділено землю для 863-х родин, а до весни 1784 ще для 248-ми⁷³. Проте, 602 родини переселенців були цілком позбавлені засобів існування і тимчасово були розселені у приміщеннях скасованих окремих монастирів Львівської римо-католицької архидієцезії, житлах євреїв і селян львівських приміських сіл⁷⁴. Траплялися непоодинокі випадки, коли колоністи, наробивши боргів, втікали на батьківщину⁷⁵. Тому вже в 1784 р. на урядовому рівні масові переселення німецьких колоністів до Східної Галичини було припинено.

Під час секуляризації держава встановила контроль за традиційними сферами церковної діяльності – благодійністю і проведенням традиційних церковних обрядів для мирян. 4 січня 1773 р. з компетенції усіх церковних судів, незалежно від конфесійної приналежності, вилучався розгляд усіх справ стосовно подружнього життя. Юридичні повноваження стосовно розгляду цих справ передавалися Верховному Губерніальному Судові⁷⁶. 9 вересня 1783 р. було оголошено загальноімперське скасування усіх 642-х церковних братств (серед них – 23 чинних у Львові та 19 у Львівській римо-католицькій архидієцезії)⁷⁷. Натомість засновувалося одне єдине загальнодержавне "Товариство любові до ближнього" ("Die Vereinigung aus Liebe des Nächsten"). Ця організація монополізувала усю благодійницьку діяльність в межах імперії. Дореформовану кількість церковних свят – 42, було зменшено до 27-ми⁷⁸.

Відтак 11 грудня 1783 р. було оголошено загальнодержавну ліквідацію усіх прицерковних цвинтарів і поховань всередині храмів⁷⁹. Робилося це з метою покращення гігієни життя у містах. На відміну від більшості міст Австрійської монархії, у Львові цей указ почали виконувати лише після окремого урядового декрету 27 вересня 1786 р.⁸⁰ Тоді за межами міських передмість заснували чотири нові цвинтарі – Личаківський (1786), Городоцький (закритий у 1875 р.),

Жовківський (закритий у 1856 р.) і Стрийський (закритий у 1893 р.). Переконувати львів'ян захоронювати своїх померлих за межами міста виявилось досить нелегкою справою – адже раніше за містом ховали лише страчених кримінальних злочинців нешляхетного походження, самогубців і тих, хто помер під час епідемій. Хоч масове руйнування цвинтарних надгробних пам'ятників і вивезення останків для перезахоронення із саркофагів і крипт у храмах активно тривало, окрім морального осуду відкритих протестів міщан це не викликало. Популяризувати новозасновані цвинтарі серед львівських міщан взялися львівські прелати. Зокрема, вірменський архієпископ Якуб Валеріан Туманович перед смертю заповів поховати себе саме на Личаківському цвинтарі. 2 вересня 1798 р. за участі Каєтана Ігнація Кіцького і перемишльського греко-католицького єпископа Антонія Ангеловича відбувся урочистий обряд поховання вірменського архієпископа⁸¹. Однак, аж до спалаху епідемії холери в 1831 р. у стінах і криптах львівських храмів і на монастирських цвинтарях передмість продовжувалися поховання світських та духовних знатних осіб, ченців. Також до того ж року продовжували здійснюватися поховання світських і осіб і кліриків різних рангів на цвинтарях поблизу костелів св. Анни, св. Мартина і монастирського костелу Сестер Милосердя, цвинтарі монастиря св. Онуфрія⁸². Навіть померлого у листопаді 1822 р. галицького губернатора Франца Серафима фон Гауера, всупереч тогочасному законодавству про норми поховання, поховали у стіні домініканського собору Божого Тіла. Із використанням тогочасних трун багаторазового використання⁸³ і посипанням вапном ховали львівську бідноту саме на неіснуючих нині Городоцькому, Жовківському і Стрийському цвинтарях.

Цісарськими указами від 8 травня 1781 р., 13 вересня 1782 р., 7 червня 1788 р. ченцям усіх жebraючих чернечих орденів (домініканцям, францисканцям, капуцинам і кармелітам) було заборонено збирати милостиню⁸⁴. 30 листопада 1784 р. усім орденським монастирям у Галичині заборонили будь-які взаємини із адміністративними центрами своїх орденів за межами кордонів імперії. За розпорядженням імператора Йосифа II, виняток було зроблено лише для ордену Сестер Милосердя (адміністративний центр якого розташований у Парижі і яким опікувалася рідна сестра імператора – французька королева Марія-Антуанетта). Однак, листування цього монастиря, як і інших монастирів цього Ордену контролювала придворна канцелярія у Відні.

Згідно з цісарським едиктом від 30 листопада 1784 р., кожен монастир (незалежно від орденської приналежності), ставав окремою структурою, яка обирала керівника і набирала особовий склад, відповідно до кількості, визначеної урядовою комісією. Від 1784 р. політика уряду полягала у систематичному оподаткуванні багатого духовенства і монастирів. Протягом 1784 усе рухоме і нерухоме майно галицького римо-католицького духовенства в межах Речі Посполитої (у тодішніх кордонах) віддавалося у володіння тамтешнім землевласникам, натомість польські володіння в межах Галичини ставали власністю Релігійного фонду, який здійснював компенсаційні виплати на суму

до 100.000 фл. 15 лютого 1787 р. скасували сплату церковної десятини і усіх фіксованих грошових зборів за проведення хрещень і похорон⁸⁵. Від 20 липня 1787 р. усі монастирі були зобов'язані віддавати залишки своїх доходів у державну скарбницю. Отже, надавши клірикам різних рангів чиновницький статус і фіксовану заробітну платню, держава повністю узалежнила духовенство.

Типовими для того часу стали втечі із чинних римо-католицьких монастирів Галичини на територію Речі Посполитої молодих ченців та новіціатів (послушників). У 1783–1785 рр. зафіксовано 152 такі втечі⁸⁶. За розпорядженням галицького губернатора Й. Брігідо, списки усіх тих ченців, які втекли до Польщі, передавалися львівському римо-католицькому архієпископові, який відлучав усіх записаних від церкви, навіть за умов їхнього пізнішого добровільного повернення⁸⁷.

Станом на 1800 р. у галицьких і буковинських землях Королівства Галичини і Володимирії залишилося лише 98 (від колишніх 214-ти) чинних монастирів (73 римо-католицьких, 22 греко-католицьких і 3 православних). Було скасовано 116 монастирів, хоча планувалося 157⁸⁸.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. боротьба проти поширення французьких революційних ідей змусила австрійський уряд зробити певні поступки на користь духовенства. Представники світської влади були обмежені у праві нагляду за кліриками та ченцями. Франц II 4 травня 1799 р. створив комісію для нової регуляції монастирів у Східній Галичині. Комісія складалася із галицьких римо-католицьких єпископів і послуговувалася тезою імператор, що монастирі не повинні служити лише для парафіяльної роботи, а дотримуватися статутних норм своїх орденів. У 1802 р. Франц II дозволив усім чернечим орденам відновити теологічні студії⁸⁹. Згодом, у 1814 р. усім військовим частинам наказано покинути колишні римо-католицькі монастирські приміщення і віддати їх ченцям⁹⁰. Однак, жодного із скасованих у Львові монастирів, навіть раніше відданих для військових потреб, не відновили, хоча закриття нових не продовжилося.

Невдалі австро-французькі війни кін. XVIII – на поч. XIX ст. та подальша інфляція призвели до швидкого знецінення коштів, які були зібрані у Галицькому Релігійному фонді. У 1800 р. кошти цього фонду, які становили 334 000 золотих ринських готівкою вивезли до центральної каси Релігійного фонду у Відні⁹¹. Інша частина коштів, раніше переведена у державні цінні папери (банкоцетлі), втратила $\frac{3}{4}$ своєї вартості⁹². Загалом, усі кошти від конфіскованої в 1788 і 1807 рр. церковної і монастирської власності було остаточно розтрачено у 1810 р. У 1818 р. Релігійний фонд лише мав 310.738 флоринів дефіциту і надалі держава мусила покривати цей дефіцит коштами державної скарбниці⁹³.

Помилкою буде вважати австрійську секуляризацію грабіжницькою стосовно церковних коштовностей львівських (та й загалом галицьких) церков і костелів. Згубнішими для них були не секуляризаційні реформи, а військові реквізиції 1806–1810 рр., які спустошили львівські церковні скарбниці та вівтарі усіх храмів⁹⁴. Від 21 жовтня 1806 р. на військові потреби по всій території Австрійської імперії

дозволялося забирати не лише золото і срібло, але навіть і скло⁹⁵. Другим, не менш згубним чинником для збереження особливо давніх коштовностей, було бажання самих кліриків позбутися старовинних (старомодних) коштовностей і віддати їх на переробку ювелірам, щоб оновити відповідно до тенденцій тогочасної моди і стилю. Деякі львівські храми внаслідок цих явищ цілком позбулися давніх ювелірних виробів, які могли б сьогодні становити значний інтерес для дослідників. Наприклад, згідно з люстрацією, проведеною в костелі Святого Антонія в 1816 р., у храмі не було жодного сакрального предмету, виготовленого у XVII–XVIII ст. із коштовних металів⁹⁶.

Фінансова криза в коронному краї була настільки відчутна, що в 1817 р. при повторному відкритті Львівського університету не було навіть коштів для виготовлення пам'ятної медалі з нагоди цієї важливої події⁹⁷.

На початку XIX ст. секуляризація проводилася частіше стосовно монастирів Греко-Католицької церкви. Закривалися лише монастирі ордену Святого Василя Великого (василіян). У 1802 у Львові скасовано монастир св. Івана Богослова на території Папарівки⁹⁸. У 1817 скасували василіянський монастир на Святоюрській горі. Ченців переселили до монастиря при церкві св. Онуфрія. З 9-ти монастирів василіянок на теренах Галичини залишився лише один – у Львові, і лише завдяки тому, що при монастирі було відкрито школу для дівчат. Із 235 василіянських монастирів у Львівській та Перемишльській дієцезіях на початку XIX ст. залишилося 14⁹⁹. Єдиним львівським римо-католицьким монастирем, який був закритим у той період (у 1817 р.) був монастир сакраменток. Його закрили попри те, що коштом монастиря утримувався притулок для десяти жебраків¹⁰⁰.

Для того, щоб вирішити складні проблеми фінансування Релігійного фонду, було створено нову комісію для врегулювання церковних справ на чолі з палацовим радником (гофратом) Йозефом Юстлем. Зміна парафіяльної мережі Львівської архидієцезії зменшила кількість парафіяльних храмів на стільки, що римо-католики у 1819 р., згідно з тасним звітом губернаторові архієпископа Анджея Алоїзія Анквіча, почали ходити до греко-католицьких церков, а лише перед Великоднем на сповідь ходили до костелів¹⁰¹. У 1820 р. в межах архидієцезії налічувалося вже 70 парафій без постійного пароха¹⁰². У січні 1834 р. губернатор Фердинанд д'Есте звітував до Відня, що існуючих 9-ти парафій у Львові не вистачає для потреб міста і передмість¹⁰³. Того ж року цю нестачу римо-католицького парафіяльного кліру в місті вдалося усунути за рахунок залучення до проведення богослужень ченців-францисканців, монастир яких згорів у 1833 р.¹⁰⁴

Загалом, на початку 20-х рр. XIX ст. було завершено цілковите підпорядкування усіх чернечих орденів місцевим архієпископам та єпископам. У 1821–1855 рр. лише за присутності архієпископського і губерніяльного комісарів відбувалися усі капітули (збори ченців) у монастирях всіх чернечих орденів на теренах Галичини загалом і Львова зокрема.

Позитивним аспектом реформи в імперії, і, зокрема, у Галичині та Львові стало те, що закриті раніше для доступу мирян, монастирські архіви та бібліотеки були інвентаризовані й передані до державних архівів і наукових бібліотек, а також стали доступними для науковців. На відміну від сакральних коштовностей, збереженість архівних і бібліотечних фондів виявилася кращою. Про добру збереженість галицьких церковних і монастирських архівів у 1867 р. відзначив у своєму спеціальному дослідженні чеський історик і архівіст Беда Дудік¹⁰⁵.

Цілковита лояльність усіх церковних ієрархів стосовно династії Габсбургів під час революційних подій 1848 р. обумовила політику подальшого зближення інтересів державної влади і Церкви, насамперед, Римо-Католицької, як політично активнішої. Згідно з умовами конкордату, укладеного 18 серпня 1855 р. між Австрійською імперією і Апостольським Престолом, держава повністю відмовлялася від контролю над Церквою і оголошено про скасування усіх законів, які обмежували представників духовенства у їхніх правах та привілеях, дозволялося поширювати структури чернечих орденів і їхні безперешкодні взаємини із Апостольським Престолом¹⁰⁶. Попри те, що у церковну власність було повернуто окремі храми і монастирі (наприклад, львівський костел св. Войцеха, монастирі єзуїтів і кларисок), контроль місцевого єпископату за діяльністю орденів залишився без змін. Також не було скасовано Релігійного фонду, який вважався власником церковних маєтностей усіх коронних країв до листопада 1918 р.

Отже, австрійська секуляризаційна реформа не мала репресивної, конфіскаційної чи атеїстичної мети. Однак, саме закриття церков і скасування монастирів у період правління Йосифа II, на жаль, стало визначальною і доволі стереотипною рисою політики “йозефізму” у всіх провінціях монархії Габсбургів. На відміну від йосифінських реформ у інших сферах державного, соціально-економічного і суспільного життя Австрійської монархії, секуляризація виявилася вигідною для державних інтересів, а тому і проводилася послідовніше. Вперше після десятиліть релігійної нетерпимості і цілковитого толерування лише однієї конфесії, держава стала гарантом конфесійної толерантності та мирного співіснування різних релігійних громад у Львові і в Галичині загалом. Широкомасштабне загальноімперське відкриття церковних і монастирських архівів і бібліотек, добре збереження їх фондів стимулювало наукову діяльність не лише світських осіб, але й представників духовенства. Саме тому від XIX ст. у всіх християнських конфесіях коронного краю формується новий тип духовної особи, відмінний від давнього “клірика-ерудита” – “клірик-науковець”. Саме клірик-науковець активно спрямовував свою ерудованість і фахові наукові знання на захист інтересів Церкви, вміло дискутував та інтелектуально протистояв поширенню атеїстичних, нігілістичних та анархістських настроїв. Для позбавленої політичної еліти української громади Галичини секуляризаційна реформа австрійської влади мала не менш важливе значення, аніж скасування панщини в 1848 р. Саме рівноправний юридичний статус духовенства не лише унеможливив

будь-які міжконфесійні конфлікти, але й сприяв у подальшому формуванню української духовної, а згодом і світської інтелігенції, яка у XX ст. активно долучилася до державотворчих процесів.

THE AUSTRIAN SECULARIZATION REFORM IN LVIV: MYTHS AND REALITIES

Modest CHORNYJ

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of History of Middle Ages and Byzantine Study

Austrian secularization reform in Lviv and Kingdom of Galicia and Lodomeria helped to create strata of loyal educated clergy and to bring financial freedom and material equality among the clergy in the province. Austrian monarchy always waged the policy of equality in rights of religions

Key words: clergy, monks, secularization, reforms, officials.

¹ Єдиними дослідженнями цієї проблеми в контексті історії Львова і Галичини є монографії польських істориків, зокрема *Chotkowski W. Powrót i powtorne zniesienie jezuitów w Galicyi 1820–1848 / W. Chotkowski.*– Warszawa: Księgarnia Literacka, 1904; *Ejusd. Historia polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi 1773–1848 na podstawie akt cesarskiej Kancelaryi Nadwornej.*– Kraków: PAU, 1905; *Ejusd. Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy.*– Kraków: PAU, 1909.– Т. 1–2.; *Kumor B. Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918 / B. Kumor.*– Kraków: Universitas, 1980; *Gach P. Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914 / P. Gach.*– Lublin: Księgarnia Katolicka, 1984; *Krętosz J. Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie jozefinizmu 1772–1815 / J. Krętosz.*– Katowice: Księgarnia Katolicka, 1996.

² Від вересня 1772 р. – часу Першого поділу Речі Посполитої, походить іще один міф, який досі безперервно і безперешкодно популяризується у контексті розповідей про австрійський період історії міста, і наступну церковну політику Габсбургів. Йдеться про те, що ніби-то у 1772 р. на знак протесту проти австрійської окупації Галичини, львівські міщани замурували входи до кафедрального собору Успіння Діви Марії. Насправді Львівський архієпископ Вацлав-Ієронім Сераковський (1760–1780) судився із міським цехом м'ясників, різницькі ятки якого, ймовірно ще від XIV ст., були розташовані вздовж цвинтарної стіни навпроти існуючих входів до собору (із західного боку) і спричиняли сильний сморід. Цех не збирався поступатися вигідними торговими місцями поблизу Площі Ринок. Тому прелат вирішив змінити вхід до храму, встановивши його із південного боку – подалі від яток. Новий головний вхід з боку дзвіничної вежі влаштовано у 1778 р. ще під час судового процесу, і ця зміна відбулася цілком легально не лише з відома львівського архієпископа і за його наполяганням, але й підтверджена двома декретами Марії-Терезії. Про це див. у Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДА України у Львові).– Ф. 197 (Фонд Львівського римо-католицького капітулу).– Оп. 1.– Спр. 84.– Арк. 5; ЦДА України у Львові.– Ф. 197.– Оп. 1.– Спр. 96.– Арк. 48; *Dzieduszycki M. Kościół katedralny lwowski obrządku łacińskiego / M. Dzieduszycki.* – Lwów: Nakładem X. O. Hołyńskiego, 1872.– S. 69–70.

³ *Krętosz J. Organizacja archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku / J. Krętosz.* – Lublin: Księgarnia Katolicka, 1986.– S. 54.

⁴ *Chotkowski W.* Historia polityczna Kościoła w Galicji...3– Т. 1.– S. 100.

⁵ ЦДІА України у Львові.– Ф 146 (Фонд Галицького краєвого намісництва).– Оп. 20.– Спр. 1060.– Арк. 448.

⁶ *Чорний М.* Млини церковної власності в межах передмість і приміських земель Львова у XIV–першій половині XIX ст. / М. Чорний // Український селянин: Збірник наукових праць / Під ред. А. Морозова.– Черкаси, 2010.– Вип. 12.– С. 144.

⁷ Про це див.: *Józefowicz J. T.* Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obejmująca dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza historią arcybiskupstwa lwowskiego w tejże epoce / Tłum. M. Piwocki. – Lwów, 1854.– S. 398; *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова / Під ред. І. Сварника, М. Капралю.– Львів, 2006.– С. 432.

⁸ *Karpiński F.* Pamiętniki / F. Karpiński.– Kraków: Awrora, 1844.– S. 26–28.

⁹ Memoriał Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicyi, i stanie kraju / Oprac. L. Finkl // Kwartalnik Historyczny (дали– КН).– R. 14.– Lwów, 1900.– S. 35.

¹⁰ Ibid.

¹¹ *Arneth A.* Maria Theresia's letzte Regierungszeit 1763–1789 J. / A. Arneth.– Wien: K. u. K. Hofbuchdruckerei, 1879.– B. 10.– S. 130–131.

¹² *Krętosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 55.

¹³ *Dzieduszycki M.* Żywot Wacława Hieronima Sierakowskiego Arcybiskupa Lwowskiego.– Kraków: Nakładem Autora, 1868. S. 207.

¹⁴ *Pawłowski B.* Zajęcie Lwowa przez Austrię 1772 r. // Biblioteka Lwowska.– Lwów: Nakładem Towarzystwa miłośników przeszłości Lwowa, 1911.– T. 14.– S. 60.

¹⁵ Саме на основі збережених теологічних студій було організовано Теологічний факультет Львівського (Йосифінського) університету в 1784 р.

¹⁶ *Chotkowski W.* Powrót i powtorne zniesienie jezuitów...– S. 7.

¹⁷ *Krętosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 30.

¹⁸ *Chotkowski W.* Historia polityczna dawnych klasztorów panieńskich...– S. 42.

¹⁹ Ibid.

²⁰ *Gach P.* Kasaty zakonów...– S. 26.

²¹ Ibid.– S. 27.

²² *Krętosz J.* Organizacja archidiecezji Lwowskiej...– S. 79.

²³ *Ęumor B.* Ustrój i organizacja Kościoła polskiego...– S. 83.

²⁴ Ibid.

²⁵ *Митрофанов П.* Политическая деятельность императора Иосифа II. Её сторонники и противники / П.Митрофанов // Записки историко-филологического факультета Императорского Санкт-Петербургского университета.– Санкт-Петербург: Издательство Университета, 1907.– Ч. 83.– С. 343.

²⁶ Listy Antoniego hr. Pergena do księcia Kaunitza z roku 1773 / Oprac. L. Finkl // КН.– R. 14.– Lwów, 1900.– S. 57.

²⁷ *Митрофанов П.* Политическая деятельность императора Иосифа II...– С. 348.

²⁸ Joseph II und Leopold von Toscana ihr Briefwechsel von 1781 bis 1790 / Hrsg. v. A. v. Arneth.– Wien: K. u. K. Hofbuchdruckerei, 1872.– B. 1.– S. 105–106.

²⁹ Ibidem.

³⁰ *Митрофанов П.* Политическая деятельность императора Иосифа II...– С. 349.

³¹ *Dickson P. G.* Joseph II's reshaping of the Austrian Church // The Historical Journal.– Cambridge, 1993.–Vol. 36.– № 1.– P. 98.

³² 2 січня 1782 р. такий же документ було прийнято стосовно євреїв, які жили на території імперських земель.

³³ Цит. за: *Chotkowski W.* Historia polityczna dawnych klasztorów panieńskich...– S. 44

³⁴ *Krętosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 127

³⁵ *Chodyncki I.* Historia miasta Lwowa od zalozenia jego / I. Chodyncki.– Lemberg: Gubrinowicz i Schmidt, 1865.– S. 392–393. Детальна інформація станом на 1788 р. про локалізацію усіх закритих львівських церков, монастирів, костелів та їх маєтності зафіксована у Йосифінській метриці, частина матеріалів якої зберігається у 19-му фонді Центрального Державного Історичного Архіву у Львові.

³⁶ *Генега Р., Козицький А.* В'язниці / Р. Генега, А. Козицький // Енциклопедія Львова.– Львів: Літопис, 2007.– Т. 1.– С. 441–443.

³⁷ У 1854 р. разом із адміністративним поліційним підпорядкуванням Личаківське передмістя отримало офіційний статус складової частини Львова.

³⁸ *Kasserling R.* Die Ewangelische Kirchengemeinde in Lemberg von ihren Anfängen bis zur Gegenwart 1778–1928 / R. Kasserling.– Lwów: Warta, 1928.– S. 196–197.

³⁹ Цит. за: *Кревецький І.* Галичина в другій половині XVIII ст. // Записки НТШ.– Львів, 1909.– С. 90.

⁴⁰ *Loziński B.* Początki ery józefińskiej w Galicji // *ĘĘ.*– 1910.– R. 24.– S. 204.

⁴¹ *Tokarz W.* Galicya w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783 / W. Tokarz.– Kraków: AU, 1909.– S. 383.

⁴² *Kreťosz J.* Organizacja archidiecezji Lwowskiej...– S. 179.

⁴³ *Stebelski P.* Lwów w 1848 roku // *ĘĘ.*– 1909.– R. 23.– S. 325–326.

⁴⁴ *Janusz B.* "Mons Pius" Ormian Lwowskich // *Biblioteka Lwowska.* Lwów: Nakładem Towarzystwa miłośników przeszłości Lwowa, 1928.– Т. 26.– S. 66.

⁴⁵ *Lechicki Cz.* Ormiański Kościół w Polsce.– Lwów: Nakładem autora, 1932.– S. 189.

⁴⁶ ЦДІА у Львові.– Ф. 187 (Державна бухгалтерія, м. Львів).– Оп. 1.– Спр. 1.– Арк. 38–39.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ *Митрофанов П.* Политическая деятельность императора Иосифа II...– С. 351.

⁴⁹ *Arneth A.* Maria Theresia's letzte Regierungszeit...– В. 10.– S. 133.

⁵⁰ *Франко І.* Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / *Франко І.* // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах / Під ред. А. Санцевич, В. Сарбея.– К.: Наукова думка, 1986. Т. 47.– С. 33–34.

⁵¹ *Relacje arcybiskupów lwowskich (1595–1794)* / Pod red. T. Długosza.– Lwów, 1937.– S. 129.

⁵² *Ibid.*– S. 130.

⁵³ *Ibid.*– S. 131.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ ЦДІА у Львові.– Ф. 134 (Колекція документів про шляхетські маєтки).– Оп. 1.– Спр. 185.– Арк. 1.

⁵⁶ *Tomek E.* Kirchengeschichte d. Österreich / E. Tomek // Wien–München: Verlag v. Langen, 1959.– В. 3.– S. 447–448.

⁵⁷ ЦДІА у Львові.– Ф. 134.– Оп. 1.– Спр. 185.– Арк. 2.

⁵⁸ Там само.– Ф. 187.– Оп. 1.– Спр. 1.– Арк. 38.

⁵⁹ Там само.– Арк. 39.

⁶⁰ *Kreťosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 129.

⁶¹ *Finkel L.* *Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego / L. Finkel, S. Starzyński // Lwów: Nakładem Senatu Akademickiego C. K. Uniwersytetu.– Lwów, 1894.– Т. 1.– S. 24.

⁶² *Białynia-Chołoddecki J.* Trynitarze / J. Białynia-Chołoddecki // *Biblioteka Lwowska.*– Lwów: Nakładem Towarzystwa miłośników przeszłości Lwowa, 1911.– Т. 13.– S. 68.

⁶³ ЦДІА у Львові.– Ф. 52 (Магістрат міста Львова).– Оп. 2.– Спр. 1093.– Арк. 55–56.

⁶⁴ *Ritter P.* Josef II und seine kirchlichen Reformen / P. Ritter.– Regensburg: Verlag v. G. Manz, 1867. S. 135.

⁶⁵ Так само без узгодження з папою в 1817 р. було запроваджено титул примаса Королівства Галичини і Володимирії. Він не мав реального церковно-політичного значення і був радше почесним титулом Львівських римо-католицьких архієпископів, а після 1855 р. взагалі перестав ними використовуватися.

- ⁶⁶ *Kretosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 126.
- ⁶⁷ *Loziński B.* Z czasów nowicyatu administracyjnego w Galicji // KÍ.– 1907.– R. 21.– S. 418.
- ⁶⁸ *Białynia-Chołodecki J.* Trynitarze...– S. 69.
- ⁶⁹ *Митрофанов П.* Политическая деятельность императора Иосифа II...– С. 345.
- ⁷⁰ *Chotkowski W.* Historia polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi...– S. 174.
- ⁷¹ Ibid.
- ⁷² *Tokarz W.* Galicya w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783 / W. Tokarz.– Kraków: AU, 1909.– S. 290.
- ⁷³ Ibid.
- ⁷⁴ *Białynia-Chołodecki J.* Trynitarze...– S. 70.
- ⁷⁵ *Tokarz W.* Galicya...– S. 292.
- ⁷⁶ *Chołowski A.* Archiva rządowe we Lwowie, ich obecna zawartość i znaczenie dla historii Galicji / A. Chołowski.– Kraków: Nakładem Autora, 1905.– S. 3.
- ⁷⁷ *Balzer O.* Historia ustroju Austrii w zarysie.– Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1908.– S. 414.
- ⁷⁸ *Kretosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 144.
- ⁷⁹ *Ritter P.* Josef II und seine kirchlichen Reformen...– S. 140.
- ⁸⁰ *Kretosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 154.
- ⁸¹ *Lechicki Cz.* Ormiański Kościół...– S. 203.
- ⁸² ЦДІА у Львові.– Ф. 146.– Оп. 6.– Спр. 28g13.– Арк. 48.
- ⁸³ Труни із дном, яке відкривалося до низу, щоб тіло впало у яму, коли закінчувалася обрядова частина похорону.
- ⁸⁴ ЦДІА у Львові.– Ф. 187.– Оп. 1.– Спр. 128. Арк. 4.
- ⁸⁵ Там само.
- ⁸⁶ *Kretosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 189.
- ⁸⁷ Ibid.
- ⁸⁸ *Gach P.* Kasaty zakonów...– S. 146.
- ⁸⁹ Edikta et mandata universalis Regnis Galiciae et Lodomeriae promulgata. Rozkazy i ustawy powszechne Królestwom Galicji i Lodomerji ogłoszone (далі– EMU).– Leopoli, 1802.– T. 7.– R. 40.– S. 28.
- ⁹⁰ K. k. k. Majestät Franz des Zweiten politische Gesetze und Verordnungen für die Österreichischen, Böhmischn und Galizischn Erbländer. Auf allerhöchsten Befehl.– Wien, 1814.– B. 42.– S. 80.
- ⁹¹ *Kretosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 188.
- ⁹² Ibid.
- ⁹³ EMU.– 1818.– T. 12.– R. 73.– S. 303.
- ⁹⁴ *Зуб Д.* Нариси історії золотарства Галичини / Д. Зуб.– Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003.– С. 171.
- ⁹⁵ *Kretosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 200.
- ⁹⁶ *Schneider A.* Encyklopedia do krajoznawstwa Galicji pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym / A. Schneider.– Lwów: Ossolineum, 1871.– T. 1.– S. 32.
- ⁹⁷ *Jaworski F.* Uniwersytet Lwowski. Wspomnienie jubileuszowe / F. Jaworski // Biblioteka Lwowska.– Lwów: Nakładem Towarzystwa miłośników przeszłości Lwowa, 1912.– T. 18.– S. 25.
- ⁹⁸ *Pelesz J.* Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart / J. Pelesz.– Wien–Würzburg: Verlag der Mechitaristischen Buchdruckerei, 1881.– B. 2.– S. 702.
- ⁹⁹ Ibidem. S. 704.
- ¹⁰⁰ ЦДІА у Львові.– Ф. 146.– Оп. 85.– Спр. 634.– Арк. 93.
- ¹⁰¹ ЦДІА у Львові.– Ф. 146.– Оп. 6.– Спр. 28g69.– Арк. 286.
- ¹⁰² Там само.– Оп. 6.– Спр. 28g13.– Арк. 48.

¹⁰³ *Kretosz J.* Archidiecezja lwowska...– S. 202.

¹⁰⁴ *Gazeta Gazeta Lwowska.* – 1833. – № 138.

¹⁰⁵ *Dudik B.* Archive im Königreiche Galizien und Lodomerien. Im Auftrage des Hohen Staatsministeriums beschreiben und durchforscht // *Archiv für österreichische Geschichte* (далі– AÖG).– Wien, 1868.– B. 39.– S. 222–223.

¹⁰⁶ *Hussarek M.* Die Verhandlung des Konkordats vom. 18 August 1855 // AÖG.– Wien, 1922.– B. 109.– S. 702–703.